

Божена ЈЕЛУШИЋ

ОСНОВИ ПОЕТИКЕ И ПРИПОВЈЕДАЧКИ ПОСТУПАК ЧЕДА ВУКОВИЋА

„Човјек са овога камена није друго до корњача — на коју гођ страну промоли ногу јали главу, вреба је неки баво, вреба сабљом, шиљком, отровом или просто да га нечесовим сјајем заблијешти. . . И над нама кора од камена.“¹⁾

Наоко случајно поређење, међу многима, у густом језику ткању Вуковићевих романа. А опет: оклоп јој је округло као небо с горње, а раван као земља с доње стране. Између „неба и земље“ је тијело — симбол човјека и његове постојаности.

„Свака прича је увелико измишљена, чак и кад је вјерна виђеном. Не казуј о корњачи описуј њену шарену кору. Што вјерније споља, то даље од истине.“²⁾

И ево постике у малом. Пјесничко умијеће није у описивању, граница књижевности није збиља већ замишљивост. Универзално се не да исказати већ наслутити.

У романима Чеда Вуковића одиста постоје два правца приказивања: „Шарена кора“ и истина која се слуги, појединачна реалност и непромјењиви човјек. Постоје надаље, тренуци када се границе замишљености шире, а свјетови отварају. За Вуковића су то тренуци свеколиког покрета и у човјеку и у друштву, тренуци када се напушта свако описивање, сталност и сигурност, а почиње — „лов на главу“.

Из тога природно произилази и карактер збивања и заплета у романима Чеда Вуковића, па и одабир времена у оквиру којег се казује о човјеку. Вријеме и догађај нису мирне колотечине

¹⁾ Ч. Вуковић: „Судилиште“, Цетиње 1971, стр. 58.

²⁾ Ч. Вуковић: „Синови синова“, Побједа — Титоград 1979, књига 11, стр. 83.

већ узвртложене ријеке. То даље значи динамичност онога што се приказује, чак и када је све утопљено у наоко мирну контекмплацију јунака. Романи имају свој драмски врхунац или стање, а њихова је композиција изразито драмска.

Овакав приступ „причи која је увелико измишљена“, значи и својеврстан став о човјеку, који се тек на махове даје и открива. Но та открића, колико год зачуђујућа, нису непоновљива већ вјечна, циклична, архетипска. Због тога романи Чедда Вуковића нису повијест о Црној Гори (ма колико она у његовом дјелима била присутна), ни само прича о човјеку са овога камена. Тек кад то схватимо, откриће се пред нама постојани, архетипски слијед слика о човјеку уопште и његовом дјеловању.

Овај јединствени књижевни поступак (у односу на фиктивно и историјско, на вријеме, догађаје, драмске врхунце и њихова архетипска значења) откривамо у свим, понајвише у најбољим Вуковићевим остварењима. Он подразумејева, наравно, и одабир начина приповједања: особен однос према приповједачким средствима којима се граде ликови и ситуације (напуштање описивања у корист дијалога и монолога јунака, што пружа могућност за међусобну и унутрашњу борбу и сталну антитетичност ставова; употребу сна као коментара реалности. . .) и, коначно, посебан однос према језику којим се све то изриче и гради — истинити „измишљени свијет“.

Вуковићев поступак савршено илуструје роман „Мртво Дубоко“, роман у коме фокнеровски усковитлане свијести казују причу о ратнику рањенику у земуници жене чијег је сина убио. Па иако временски крајње сведен и ограничен, у помјереном свијету, подземљу човјека и времену убијања, поновиће се читав живот. Не само што су Вукман и Савна архетипски ликови сина и мајке, не само да ћу се у роману, понешто гротескно изобличен, поновити живот, од рођења до смрти — овај ће роман у најширем смислу бити визија раја и пакла, Голготе и васкресења у једно боље и племенитије стање. Онда када Вукман опрости Грубану покушај да га бомбом разнесе, када у њему прегне Савнина благост — васкрсава скривени човјек, онај коме више не пада тешко да разумије и опрости.

Овим романом започиње и пишчева склоност јунацима „без очева“, нарочито дијалогу мајке и сина у разореној породици — тренуцима када је једино могуће надвладати круте, патријахалне или неке друге законе, законима љубави и праштања. А чињеницу да је тематски оквир романа рат и сукоби партизана и четника, тек је онај „шарени оклоп“, који нам, ма колико га вјерно описали, неће помоћи да наслутимо и откријемо истину.

На сличан начин и у свих пет романа „Синова синова“, писац ће посегнути за изузетним (у лику, историјском догађају или

околности), не престају и, ипак, да га непрекидно демистификује и своди на пама знану мјеру. Јунаци којима се све то дешава не морају бити свјесни величине драме у којој учествују. Гледајући кроз њих као кроз призму примјерену нашем оку и разумијевању, ми ћемо у изузетном открити обично и свакодневно. И, наравно, упитати се о људској мјери циновских, историјских корака.

Први роман „Синови синова“, приказује годину у којој се чудесно срећу прошлост, садашњост и будућност — годину у којој први пут гине господар Црне Горе, кнез Данило, годину у којој гине једна позната Црна Гора. Сигурно, и све више, раслојава се племенско друштво, а ново вријеме њедри сурове зеленаше и пљачкаше. Онај ко покуша „прескочити планину“, остаје без ноге. Губитници и незадовољници трају, тражећи упориште у чојству, књизи, ракији, мантији. Дјелатницима се тешко размахнути. Брижљиво одабране књижевне реминисценције (на „Диобу Јакшића“, грофа Уголина из Дантеовог „Пакла“, на мотиве из „Горског вијенца“...) обogaћују ликове и чине их универзално препознатљивијим, држећи и даље роман у контексту класичне, епске прошлости. Међутим, поступак је крајње модеран — без нарације у класичном смислу, интерполирају се казивања ученика, токови свијести, Брђов и Андријин запис, уз тек понеко усмјеравање наратора. Драмски су врхунци остварени у сваком лику и у времену, а роман је слијед архетипова радитеља и дјецe, животног процеса рабања, сазријевања, смрти... Уосталом, и поменуће књижевне реминисценције појачавају симболику ликова и догађаја као свагдашњих облика људског трајања.

Други роман приказује опсаду Скадра, а приповједач је Андријин син Миљан. Све вријеме ће у роману трајати његово главињање између тренутног порива да буде јунак и Црногорац (због чега се и вратио из Русије) и непризнате мисли да се Црногорци под Скадром преображавају у оне против којих су се борили стотинама година. Видјеће призоре биједе, умирања, страха и бесмислене храбрости, и доћи до тренутка драматичне и неопозиве побуне. У свега десетак дана преломиће се Миљанова Црна Гора и Црна Гора краља Николе.

И овај роман има све елементе психолошког романа, па и романа тока свијести. Па, ипак није то оно што се од романа тока свијести очекује. Асоцијације као да су „зауздане“ наглашеном етичношћу. И кад Миљан има халуцинације, мање је то могућност да заваримо у класичну подсвијест, а више његошевски сан. Преовладава, ипак, доба оца, крута и несаломива укоријењеност у обичаје, чак и када су они заблуде. Тешко се мисао јунака откида од овог тла, повијест је архаична, хомерска. Попут младе Гојковице што су је узидали у Скадар град, и Црногорци су уздизани у град који никада неће бити њихов.

Зато је њихова смрт, попут ахајске под Тројом, бесмисленија, а понављање оваквих смрти трајно и свевремено.

Трећи роман, „Изби буна“, слика је не само предратне Црне Горе, него и драматичног сукоба традиционалне и комунистичке идеологије, који ће до краја, чини се, остати неријешен. При томе морамо држати на уму да поменути идеологије заправо представљају само спољашњост, препознатљива имена за свагдашњи сукоб старог и новог, за мијене што њедре ратове, смрт и разарање.

Паралелни слијед два јунака, Брђа и Матана, показује вјештину писца да специфично обоји атмосферу сваке књиге. Овдје има више момачки шеретског и помало разулареног, што полако прераста у сукобом набијену збиљу, када комуниста Матан „Свето писмо замјењује тијем листинама“. Јер, свако вријеме вјерује у неко своје „Свето писмо“ у име кога мисли и дјелује, сматрајући га неопозивом и коначном истином. А чије Писмо је истина? Ни за јоту мање револуционаран, кријумчар дувана, Брђо, много је прихватљивији, са мање комплекса, пунији животних сокова. Међутим, обојици треба подршка оног другог, провјера у другачијем систему вриједности. Разрјешења готово да и неће бити. Сем особеног, вуковићевског. Брђо има само мајку чију ће страшну смрт бити присиљен да види, а Матана грије очев понос због њега, прогоњеног сина о којем пјесма пјева. Ови попут Брђа (новија нас је историја научила) немају шансу — све је на страни комуниста, Матана. Али, зар опет, на тренутак освојено вријеме мајке, неумитно не смјењује вријеме оца, оно у којем наглашена етичност, права или лажна, побјеђује љубав чак и када јој стреми?

Трећи роман „затвара“ Брђо, неспреман да прихвати Матанову смрт у Шпанији. Међу племеном, поглед му се задржава на глухом Стамату, који би, да није било несреће, могао бити најумнији Брђовић. Он ће бити казивач четврте књиге. Као да времену рата и не приличи другачији јунак — ишчашеном времену одговара осакаћени човјек (попут Борике у „Мртвом Дубоком“). Другачији је ово приказ рата, неслућен чулима што их је патња изоштрила. Заробљен у свијету тишине, Стамат се не квари лако као други. Племе је на тренутак заборављено, „зрно је из класа издвојено“. А ново, што се међу партизанима ствара „обијељено је — заудар на пречистоћу“. Побједа је, на крају, само почетак пада.

Док читамо овај роман, прати нас осјећај да ријечи и нису намијењене слушању, да је језик само мисао и ништа више. Отуда немоћ јунака издвојеника, немоћ човјека несхваћеног и сведеног на тишину.

А како се племе понаша у нашим временима? Писац је петим романом настојао да обухвати готово све његове многобројне припаднике, да наслика сва зрна једнога класа. Наравно, по-

стоји и лик окосница. Овдје је то Жарко, Брџов син, пјесник и несрећник. Више него сва четири претходна, овај је роман мрачан, испуњен тјескобом и препун чудне немоћи. Ако је код Вуковића постојала склоност ликовима ослоњеним на мајку, Жарко нема ни оца ни мајку — обоје су погинули, а његово дјетинство се окончало када је схватио да му ни Матан ни његова жена нису родитељи. Више их нема, ни оца ни мајке. Син је остао сам и издвојен. Символика ове самоће много је рјечитија од свих опаски о савремености и исхабаних истина о отуђењу.

Необичан је, ипак, један дио из овог, посљедњег романа: „Радије бих за оца Брџа којег нема. Имати оца којег је оркан збрисао. То су најбољи очеви. Смирени. Ти којих нема.“ Он чудно подсећа на поноре карамазовштине, дјелује попут одјека идеја Достојевског. Те идеје нису опредјељење нити циљ казивања — али су можда знак признања терета очева којег су одиста сви ти јаки, етични, суровоблаги племеници носили стотинама година. Признање неумитности закона који нас мрви и гази све, без изузетка, јер сви смо — синови синова.

У мноштву ликова романа „Синови синова“ најважнији је заправо један колективни — племе Брџовића. Роман има све одлике модерне романсијерске прозе, засноване на психологији, току свијести и асоцијативном мишљењу. Али, умјесто тока свијести појединачног јунака, претежнији је „ток племенске свијести“ и њена еволуција. Говорити о племену данас, на први поглед може дјеловати као анахронизам — сем у случају да племе схватимо као метафору човјека у разноликости свих његових могућности. Као да је цијела прича испуњење једне прасхеме која се понавља пет пута у пет различитих времена. На први поглед много је разлика, а све је у суштини исто. Изгледа као да је и роман завршен зато што су зрнца познатог нам времена истекла, а све се могло наставити у неком неодређеном, будућем времену. Роман је мјешавина архаичног и модерног, а епски дух, као и увијек, не тежи за исјечком, већ за цјелином са безброј исјечака, од којих сваки има своје симболичко значење и архетипску вриједност.

Сљедећи роман који би природно требало да настави започети низ, је посљедњи објављени, роман „Ријека“. Могли бисмо га назвати пишчевим покушајем синтезе — у њему су присутни готови сви мотиви Вуковићевих романа (ликови, ситуације, драмски врхунци. . .). Наравно, попут сваке синтезе, формално чист и промишљен, роман дијели судбину апстрактне идеје — помало

хладне и далеке. Казујући ово, немамо на уму вредносно одређење, већ првенствено средстава и начин изрицања. Паралелни временски токови (писац се овдје окреће сасвим далекој, средњовјековној прошлости и препознатљивој садашњости) сасвим су јасна илустрација цикличности и готово ритуалног понављања егзистенцијалних проблема. Роман је много ближи миту (условно речено), па су самим тим и фабула, ликови и мотивација другачије конципирани. Огољенији су и поларизовани добро и зло — ово је бајка у којој нема срећног завршетка.

Посебно поглавље у стварању Чеда Вуковића представљају његови историјски романи, „Поруке” и „Судилиште”. Чини се да је писцу увијек био потребан извјестан период „урањања у грађу”, у друго вријеме. Због тога, неоспорно савршено „Судилиште”, израста из „Порука”, које му утиру пут и правце. Убијени да се све управо тако догодило, а да је пред нама ипак — роман, непрекидно се питамо о чуду стварања из кога настају овакве творевине. Вуковићев романи су често „богатији” историјом од било какве историје, засновани на свему што чини један народ и епоху. Подразумијевајући помно сакупљање материјала, „монтирање реалних, историјских, личних и књижевних чињеница”, „Судилиште” иде до тачке у којој се укида граница између реалног и замишљеног, када покренута интуиција оживи магловите сјенке човјека и епохе, када се дјело „откачи”, готово изађе из оквира умјетности и постане — живот. При том је, наравно, све и даље имагинарно, варка створена чаролијом језика, психологије и понирања у скривене свјетове.

Интересовање за локално, за конкретну историјску личност, Његоша, не одваја писца од универзалног искуства књижевности, свијета постојаних метафора, у којима препознатљиви свијет прича о људском дјеловању уопште. Чини се да управо та синтеза имагинарног и историјског, својеврсни амалгам живог и окамењеног у Вуковићевим дјелима даје аутентичне, естетски оригиналне и највредније резултате.

Иако писац, колико нам је познато, готово никад не говори о иронији књижевног поступка, о обмани коју доживљавамо као истину, тешко је, поводом „Судилишта” највише, не присјетити се чувене Манове ироније. Нарочито када се демистификују велики људи (не губећи ни дјелић своје величине) или када иза привидне слооде њиховог дјеловања слутимо једино могуће изооре. Уосталом, на почетку смо цитирали: „Свака прича је увелико измишљена, чак и кад је вјерна виђеном”.

Свакако, „Судилиште” ни једним својим својством није прекид са претходним Вуковићевим остварењима — ни избором мотива ни поступком. Ријеч је о роману који је, од праска једра у Котору до плотуна на Пријекопу, захватио читаво једно доба, свакодневни Његошев живот и историјска збивања, претапајући древно и модерно, драмско, епско и лирско, аналитичко и интуитивно. Ванредним могућностима транспозиције, пред нама су уједно и Његош и човјек уопште. „А опет, има ли што грозније но банути однекуд из сјутрашњег дана, па осматрити свој лик и јадне своје замахе? Ко си ти и шта си хтио у ово мало данах, Радивоје Томов?”³⁾

Враћајући се у Пакао сјећања, у Судилиште, у којем га свеудиљ распињу и муче, Његош је Његош, али може бити и Данте, може бити и Христ, остављен на крижу времена — издвојен, изабран и разапет.

Чини се да је Његош Вуковићева најчешћа и најдража запитаност. О томе свједоче и „Снови микрокозма”, спјев у десетерцу, изразито рефлексивно и сублимирано казивање о свијету и човјеку. У времену које не раба спјевове, времену тако мало спремном на дубље промишљање, ево ипак и помало архаичног спјева у којем трају тренуци и вјекови, читав један живот зауздан стиховима.

Чињеница да је овим својим дјелом Вуковић посегнуо за стихом, само је потврда од раније изражене склоности писца у његовим најбољим остварењима. И прозни текст Чеда Вуковића увијек тежи допунској уређености (бројнија и гушћа гласовна понављања, давања предности ријечима у којима се осјећа њихова „етимолошка мотивисаност” склоност да се кују нове ријечи, употреба говорних обрта и ријечи којих нема у свакодневном језику). Језик дјела је тиме функционално измијењен — значење изреченог није само у ономе што се каже, већ у сталном враћању начину на који се казује. Наравно, не покушавамо прогласити Вуковићев прозни израз равним стиху. Он свакако не опстојава унутар самог себе, већ као и свака проза, има своје тежиште у социјалном, у функционисању језика у друштву са свим његовим особеностима.

Утврђена тежња ка богатству значења употребијелених ријечи, чини да непрекидно осјећамо додатна значења, извјесни „вишак значења” (довољно би само било анализирати наслове: „Судилиште”, „Синови синова” или „Мртво Дубоко” — начином на који су одабрани они су слика начела избора ријечи у Вуковићевим романима). Прекорачујући непрекидно норму уобичајеног говора, језик дјела увијек захтијева „читање у читању”. Овај однос према ријечима је трајан — било да роман говори о прошлости или о релативној савремености.

³⁾ Ч. Вуковић: „Судилиште”, стр. 297.

„Ријеч је махом дозив... Па нијесам сигуран да ли ријеч више жуди за људима, или људи за њом. Јер она би... да се пресађује из главе у главу, да се калеми уз другу ријеч”⁴⁾

Функција Вуковићевог језика није, понављамо да пише „шарену кору”, да искити и украси, већ да се приближи истини. да је наслути скривену у оклопу, између сивог крша и затворене плавети.

Свеколико прожимање писац ће одиста тражити и у фабули, драмским врхунцима и ликовима. Међутим, управо је особеност његовог пјесничког језика илустрација односа према архетиповима као искуству човјечанства, према литератури као преради архетипова и њеном непрекидном враћању прапочецима.

⁴⁾ Ч. Вуковић: „Синови синова”, стр. 236, књига V.